

УДК 332.14:338.488(477)

Л. Чепурда

L. Chepurda

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ**CURRENT STATE AND TENDENCIES OF SERVICE INDUSTRY DEVELOPMENT
IN THE REGIONS OF UKRAINE**

В статті проаналізовано сучасний стан та основні тенденції розвитку сфери послуг за останні роки, визначено вплив факторів на територіальну організацію сфери послуг, запропоновано здійснити групування регіонів України за рівнем розвитку сфери послуг.

Ключові слова: *обсяг реалізованих послуг, показники сфери послуг, структура обсягу реалізованих послуг, групування регіонів за рівнем розвитку сфери послуг.*

В статье проанализированы современное состояние и основные тенденции развития сферы услуг за последние годы, определено влияние факторов на территориальную организацию сферы услуг, предложена группировка регионов Украины по уровню развития сферы услуг.

Ключевые слова: *объем реализованных услуг, показатели сферы услуг, структура объема реализованных услуг, группировка регионов по уровню развития сферы услуг.*

In the article the current state and major trends of development of the service sector in recent years have been analyzed; the effect of factors on the territorial organization of services sphere is determined; it is offered to group the Ukrainian regions in terms of service industry development.

Keywords: *volume of sold services, indicators of services, volume structure of sold services, grouping of regions in terms of services development.*

Постановка проблеми. Сучасний етап суспільного розвитку вирізняється формуванням закономірного взаємозв'язку економічного зростання і розвитку сфери послуг як основного чинника формування соціально-орієнтованого суспільства постіндустріального типу. Сучасний соціально-економічний розвиток України та її регіонів обумовлений тим, що сфера послуг стає одним з найбільших секторів формування ринкових відносин. Сфера послуг пов'язана з іншими сферами суспільного життя і є важливим джерелом мобілізації національного добробуту, підвищення якості і рівня життя населення. Її вирішальна роль у так званому процесі «сервісізації» економіки відображається у формуванні домінуючої частки ВВП та частки зайнятого населення. Тому актуальність статті обумовлена необхідністю проведення досліджень, пов'язаних з вирішенням наукової проблеми.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Реформування сфери послуг та визначення її нового (визначального) місця в національному господарстві призвело до підвищення інтересу дослідників, важлива роль серед яких належить Д. Беллу, У. Ростоу, Ф. Котлеру та ін. Дослідженням сучасного стану та тенденцій розвитку сфери послуг в регіонах України присвячені роботи О. Алімова, С. Бандура, І. Бистрякова, М. Бутка, В. Геєця, О. Гладуна, В. Хомякова, О. Черевка та ін. Авторами досліджені особливості формування сфери послуг, специфіки механізму державного регулювання її функціонування та ін.

Незважаючи на значний внесок у вирішенні проблеми вказаними вченими, проблеми дослідження територіальної організації сфери послуг та аналізу її розвитку є недостатньо вивченою, що і зумовило цілі дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити вплив факторів на територіальну організацію сфери послуг, проаналізувати вплив на формування і розвиток сфери послуг історично сформованого розміщення провідних галузей у великих містах України. Оцінити соціально-економічне становище регіону, що відображає рівень розвитку його продуктивних сил, характеризує обсяги виробленого валового регіонального продукту (ВРП) і визначає бюджетні можливості території та обсяги грошових потоків, в тому числі, й вплив на розвиток сфери послуг.

Виклад основного матеріалу. З переходом на систему національних рахунків сфера послуг стала розглядатися як самостійний сектор економіки, по якому, поряд з виробництвом товарів та

іншими видами економічної діяльності, забезпечується статистичне спостереження та підготовка статистичної інформації для зіставлень на внутрішньодержавному і міжнародному рівні. Зростання активності в сфері послуг носить стабільний характер: збільшення внеску сфери послуг у формування ВВП розвинених країн за другу половину ХХ ст. склало 30–50%.

У розвинених країнах Європи частка сфери послуг у ВВП оцінюється приблизно на одному рівні, а, по-друге, темпи її зростання сповільнюються і становить близько 70%.

Отже, існує певне (можливо, оптимальне) співвідношення між виробничим і невиробничим секторами економіки.

Як уже зазначалося вище, показники розвитку сфери послуг в Україні значно відстають від розвинутих країн. За даними 2013 р. обсяг реалізованих послуг в Україні становив 329175,2 млн грн, що на 6,8% більше (з урахуванням зміни цін) порівняно з 2012 р. (рис. 1) [6].

Роль сфери послуг в економіці регіонів визначається двома основними показниками – участю у загальному валовому випуску і у виробництві валового регіонального продукту (ВРП), а рівень її розвитку – валовим випуском і валової доданої вартістю сфери послуг у розрахунку на душу населення регіонів.

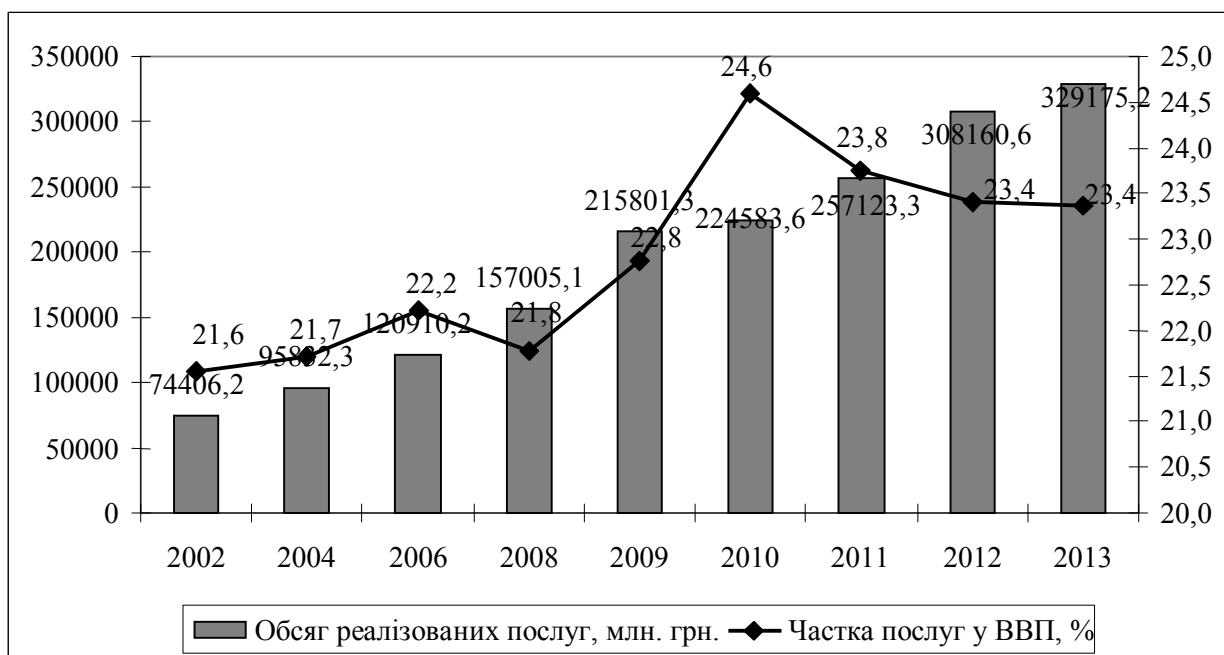

Рис. 1. Обсяг реалізованих послуг в Україні у 2002–2013 рр.

Враховуючи динамічні особливості розвитку сфери послуг, слід відзначити суперечливі тенденції, що виявляються в кількісному зростанні обсягів реалізованих послуг (за період 2005–2013 рр. загальний обсяг приросту становить 24476,9 млн грн, або в 4,4 рази). Разом із тим, частка послуг у національному ВВП залишається незначною та, на відміну від багатьох країн світу, її значення останнім часом коливається в межах 21–25%, зокрема: 21,6% у 2002 р., 24,6% – у 2010 р., 23,4% – у 2012 р., 23,4% – у 2013 р.

Соціально-економічне становище регіону відображає рівень розвитку його продуктивних сил, характеризує обсяги виробленого валового регіонального продукту (ВРП) і визначає бюджетні можливості території та обсяги грошових потоків, в тому числі й на розвиток сфери послуг. В той же час економічна освоєність території визначає доступність послуг, насамперед соціально-культурного характеру, і можливості вирішення проблем розвитку людського потенціалу. Периферійне становище більшості населених пунктів обумовлює наявність в них складного набору соціальних проблем – мінімальну доступність різного виду послуг у поєднанні з низькими якісними характеристиками населення.

Вагомий вплив на формування і розвиток сфери послуг здійснює історично сформоване розміщення провідних галузей у великих містах – вони відрізняються високим рівнем територіальної концентрації сфери послуг. Одночасно слід враховувати і особливості споживання послуг, процес

виробництва яких, як правило, співпадає з їхнім споживанням. При цьому розрізняють послуги щоденного попиту, що постійно використовуються більшою частиною населення, що проживає на даній території (послуги громадського транспорту, служби побуту, системи освіти, комунальні послуги тощо) і розміщуються рівномірно в межах населеної зони. Періодично споживані послуги (медичні, рекреаційні, культурні) враховують тяжіння населення до відповідних центрів, а послуги, до яких звертаються епізодично (будівництво житла, юридичні консультації, спеціалізована медична допомога) просторово розосереджені.

Вплив зазначених факторів на територіальну організацію сфери послуг знаходить відображення в сформованому розміщенні ряду її галузей. Аналіз показує, що лише населення Центрального регіону (в основному міське) в достатній мірі забезпечене різноманітними видами послуг.

В цілому територіальна організація платних послуг населенню відображає соціальну та економічну неоднорідність простору України.

Становлення в Україні сфери послуг відбувалося на фоні неоднозначних та суперечливих тенденцій, необдуманих реформ та неоднозначному виборі пріоритетів розвитку. При цьому враховуючи неоднакові передумови та історично сформовану диференційовану по відношенню до регіонів соціально-економічну політику з орієнтацією на наявний потенціал їх продуктивних сил, на сьогоднішній момент спостерігаються значні диспропорції як щодо безпосередньо розвитку сфери послуг, так і щодо фази суспільного розвитку. Деякі регіони впевнено забезпечують нарощення частки послуг у ВДВ, що є загально визнаним індикатором прогресу на шляху до формування суспільства постіндустріального типу, деякі ж, навпаки, за досліджуваний період не лише не збільшили частки, а й зменшили її, що свідчить про відхилення від задекларованого курсу реформ та закономірно-історичного шляху розвитку прогресивного суспільства

В цілому зроблено висновок про наявність в межах території країни різних фаз розвитку суспільства, що визначає необхідність регіонального зонування за критерієм прогресу розвитку сфери послуг.

Важливим показником, що також визначає рівень розвитку сфери послуг, є частка зайнятих в цій сфері. Відзначено, що за цим показником наявні також значні регіональні відмінності. Так, для регіонів, що характеризуються домінуванням індустріальної фази розвитку, характерне бурхливе зростання зайнятості в сфері послуг при збереженні досить високої частки зайнятих у будівництві та промисловості; для регіонів із переважанням постіндустріального типу розвитку, навпаки, характерне переміщення кадрів у сферу послуг не тільки з сільського господарства, а й з промисловості та будівництва.

Аналіз реалізованих послуг за суб'єктами у 2013 р. показав, що на ринку послуг із 67,2 тис. зареєстрованих підприємств – юридичних осіб, діяльність яких пов'язана із послугами та їхніх відокремлених підрозділів фактично працювало 62,5 тис. підприємств, або 93,1 % загальної кількості. Причиною такої ситуації є тимчасове призупинення діяльності суб'єктів господарювання, які надають послуги як основний вид діяльності, або зміна виду діяльності, не пов'язаного із послугами.

Порівняно з 2012 р. кількість працюючих підприємств та їхніх відокремлених підрозділів зменшилась на 3,6 тис. підприємств, або на 5,4 %. У 2013 р. понад 50 % підприємств сфери послуг функціонували у шести регіонах України: м. Києві, Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Львівській та Одеській областях (табл. 1).

Таблиця 1

Структура обсягу реалізованих послуг за категоріями споживачів у 2013 році*

Регіони, області	Реалізовано послуг, млн грн			Розподіл обсягу реалізованих послуг за категоріями споживачів (у % до загального обсягу)		
	населенню	підприємствам (установам)	іншим категоріям споживачів	населенню	підприємствам (установам)	іншим категоріям споживачів
Україна	76593724,4	211800,8	24994,4	23,3	64,3	7,6
Автономна Республіка Крим	4066046,4	5123,7	371,7	41,9	52,8	3,8
Вінницька	1043732,4	2204,3	202,2	21,9	46,2	4,2
Волинська	695776,9	1684,1	53,0	25,4	61,5	1,9

Продовження табл. 1

Регіони, області	Реалізовано послуг, млн грн			Розподіл обсягу реалізованих послуг за категоріями споживачів (у % до загального обсягу)		
	населенню	підприємствам (установам)	іншим категоріям споживачів	населенню	підприємствам (установам)	іншим категоріям споживачів
Дніпропетровська	3954062,0	13730,1	694,8	20,8	72,4	3,7
Донецька	4064936,6	15993,1	465,7	19,1	75	2,2
Житомирська	707800,3	1079,5	79,2	24,4	37,3	2,7
Закарпатська	673864,9	1621,3	116,0	24,2	58,3	4,2
Запорізька	1922398,0	3997,8	82,6	30,4	63,2	1,3
Івано-Франківська	841838,1	1442,6	37,6	30,8	52,8	1,4
Київська	1326987,3	6526,4	120,3	14,2	69,8	1,3
Кіровоградська	567439,4	2900,5	94,4	15,2	77,5	2,5
Луганська	1449126,5	3210,6	158,2	27,7	61,4	3,0
Львівська	3028038,9	9852,2	937,3	20,8	67,6	6,4
Миколаївська	909412,7	5437,6	443,5	12,8	76,4	6,2
Одеська	3804813,3	21177,4	807,2	14,4	80,1	3,1
Полтавська	971539,5	2819,3	116,4	23,3	67,5	2,8
Рівненська	603402,6	1720,9	303,5	20,3	58	10,2
Сумська	827819,1	1385,7	61,5	33,3	55,8	2,5
Тернопільська	552596,3	914,5	239,4	27,2	45,1	11,8
Харківська	3789846,4	8469,4	647,8	28,3	63,2	4,8
Херсонська	754150,6	2154,6	115,0	22,7	64,8	3,5
Хмельницька	682836,9	1158,6	136,5	28,8	48,8	5,8
Черкаська	1000536,3	2502,1	297,4	20,7	51,7	6,2
Чернівецька	566112,3	633,8	114,3	35,8	40,1	7,2
Чернігівська	664202,6	1342,8	31,3	22,7	45,9	1,1
м. Київ	28921222,3	83665,0	2799,4	24,6	71,1	2,4
м. Севастополь	527717,9	1713,6	36,8	22,9	74,3	1,6

* Складено за даними Державної служби статистики України

Кількість підприємств сфери послуг, що здійснювали операції з нерухомим майном, була найбільшою, зокрема 13,8 тис., або 22,0 % загальної кількості суб'єктів сфери послуг; 7 тис., або 7,5 % підприємств надавали послуги в галузі транспорту, інжинірингу, геології та геодезії; 4,3 тис., або 6,9 % суб'єктів надавали послуги бухгалтерського обліку та аудиту, права, консалтингу; у сфері охорони здоров'я функціонувало 3,2 тис. суб'єктів, або 5,1 %; надавали послуги у сфері інформатизації – 2,5 тис., або 4,0 %; з організації перевезення вантажів, проведення розслідувань та забезпечення безпеки й культури та спорту, відпочинку та розваг – по 2,3 тис., або 3,7 % підприємств кожного виду; послуги освіти – 2,2 тис., або 3,4 %; рекламною діяльністю займалися 2,1 тис. підприємств, або 3,4 %. На інші види діяльності припадало 29,1 % загальної кількості підприємств [6].

Обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери нефінансових послуг у 2013 р. становив 292,1 млрд грн, з цієї суми більше половини реалізовано підприємствами чотирьох регіонів: м. Києва, Одеської, Донецької та Дніпропетровської областей. Найбільшу частку в структурі реалізованих послуг в Україні займають транспортні послуги: у 2013 р. діяльність транспорту і зв'язку забезпечувала 57,2 % загального обсягу наданих послуг.

Цей факт очевидно обґрунтовується концепцією міжнародної торгівлі послугами, яку було досліджено вище. Також вагомому частку займають операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, яка становила у 2013 р. 30,8. Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту займали у 2013 р. близько 6,1 %; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 2,6 %, діяльність готелів і ресторанів – 1,7 %. Найменшу частку мали послуги торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – близько 0,6 % (рис. 2) [6].

Загалом структура сфери послуг в Україні в період 2003–2013 рр. залишалась порівняно стабільною. У 2013 р. найбільші темпи зростання мали послуги надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту (приріст склав +44,2 %) та послуги у сфері діяльності готелів та ресторанів (на 30,2 %). Натомість послуги освіти в 2013 р. порівняно з 2012 р. мали незначний відсоток зростання – на 3,6 % (табл. 2) [6].

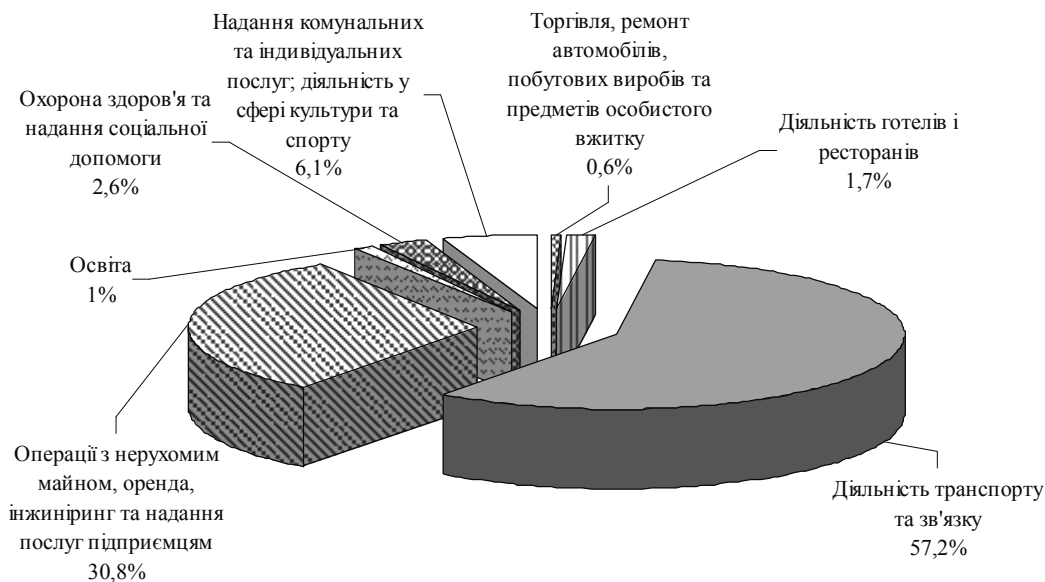

Рис. 2. Питова вага видів послуг у їх загальному обсязі в Україні у 2013 році

Таблиця 2

Обсяг реалізованих послуг за видами економічної діяльності*

Види послуг	2003	2006	2009	2010	2011	2012	2013
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	319,3	656,7	1861,6	1544,7	1614,3	1735,4	2016,8
Діяльність готелів і ресторанів	790,3	1663,3	3748,8	3407,5	4248,3	4301,8	5600,6
Діяльність транспорту та зв'язку	34947,6	63979,3	128443,7	134011,8	149397,8	151295,2	188382,5
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	6530,3	20055,1	61477,8	65660,7	78678,8	79528,5	101323,5
Освіта	1156,2	1940,4	2923,4	3136,5	3373,1	3224,7	3342,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1345,9	2511	5259,5	5988,9	6774,1	6866,2	8511,5
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	1881,4	5056,5	12086,5	10833,5	13036,9	13871,3	19998,2

* Складено за даними Державної служби статистики України

Порівняльний аналіз структури послуг за регіонами, за видами економічної діяльності та іншими ознаками засвідчив, що на сьогоднішній момент часу сфера послуг ще не стала локомотивом економічного зростання. В структурі послуг економіки України нині домінують ті послуги, що дають змогу забезпечити нормальний процес життєдіяльності населення.

Зазначене підтверджує, що в національній економіці лише триває становлення засад постіндустріального типу розвитку суспільства. Про це зокрема, свідчать низькі параметри соціально-економічного розвитку регіонів, недостатній рівень доходів та відповідно – купівельної спроможності населення. Невисокий рівень витрат на послуги охорони здоров'я та освіти пов'язаний із державним утриманням цих сфер, що не сприяє досягненню високого рівня якості таких послуг.

З метою визначення рівня прогресу на шляху формування постіндустріального суспільства запропоновано здійснити групування регіонів. До першої групи включено регіони, які характеризуються високим рівнем розвитку сфери послуг (коефіцієнт співвідношення сфери послуг до сфер матеріального виробництва (що включають сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво, промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, будівництво) за ВДВ та структурою зайнятого населення становить понад 2,0). Ця група регіонів характеризується наявністю постіндустріальної фази розвитку. Згідно із проведеними розрахунками, до цієї групи регіонів за даними 2012 р. належить лише м. Київ.

Другу групу складають регіони, рівень розвитку сфери послуг яких вище середнього, що свідчить про наявність переходу до постіндустріальної фази розвитку, коефіцієнт співвідношення сфери послуг до сфер матеріального виробництва знаходиться в діапазоні від 1,5 до 2,0) (Одеська область та м. Севастополь).

До третьої групи входять регіони, що характеризуються середнім рівнем розвитку (коефіцієнт співвідношення сфери послуг до сфер матеріального виробництва складає від 1,0 до 1,5). Ця група регіонів характеризується індустріальною фазою розвитку (Автономна Республіка Крим; Волинська; Житомирська; Закарпатська; Київська; Львівська; Миколаївська; Рівненська; Тернопільська; Харківська; Чернівецька області).

Четверта група включає регіони з низьким рівнем розвитку сфери послуг при коефіцієнті співвідношення – менше 1,0; вони характеризуються аграрно-індустріальною чи індустріальною фазою розвитку (інші регіони).

Висновки. В цілому зроблено висновок про наявність в межах території країни різних фаз розвитку суспільства, що визначає необхідність регіонального зонування за критерієм прогресу розвитку сфери послуг. Відзначено, що за показником частки зайнятих в сфері послуг наявні також значні регіональні відмінності. Так, для регіонів, що характеризуються домінуванням індустріальної фази розвитку, характерне бурхливе зростання зайнятості в сфері послуг при збереженні досить високої частки зайнятих у будівництві та промисловості; для регіонів із переважанням постіндустріального типу розвитку, навпаки, характерне переміщення кадрів у сферу послуг не тільки з сільського господарства, а й з промисловості та будівництва. З метою визначення рівня прогресу на шляху формування постіндустріального суспільства запропоновано здійснити групування регіонів України за рівнем розвитку сфери послуг.

Список використаної літератури

1. Офіційний сайт, Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.
2. Офіційний сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua.
3. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
4. Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rainbow.gov.ua.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.stat.cherkassy.ua.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
7. Офіційний сайт Всесвітнього банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldbank.org.
8. Офіційний сайт Всесвітньої торгової організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wto.ru.
9. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.

References

1. Ofitsynyy sayt, Uryadovyy portal [Internet]. – Available from : <www.kmu.gov.ua>.
2. Ofitsynyy sayt Ministerstva ekonomiky Ukrainy [Internet]. – Available from : <www.me.gov.ua>.
3. Ofitsynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Internet]. – Available from : <www.rada.gov.ua>.
4. Ofitsynyy sayt Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy [Internet]. – Available from : <www.rainbow.gov.ua>.
5. Ofitsynyy sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Cherkas'kiy oblasti [Internet]. – Available from : <www.stat.cherkassy.ua>.
6. Ofitsynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Internet]. – Available from : <www.ukrstat.gov.ua>.
7. Ofitsynyy sayt Vsesvitn'oho banku [Internet]. – Available from : <www.worldbank.org>.
8. Ofitsynyy sayt Vsesvitn'oyi torhovoyi orhanizatsiyi [Internet]. – Available from : <www.wto.ru>.
9. Zakonodavstvo Ukrainy [Internet]. – Available from : <www.zakon.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2014.

Статтю представляє д.е.н., професор Л. М. Чепурда, зав. кафедри туризму та готельно-ресторанної справи ЧДТУ.